

ERMENİ SANAL GRUPLAR ÜZERİNE NETNOGRAFİK BİR ARAŞTIRMA: FACEBOOK'TA ÖRGÜTLENEN ERMENİ GRUPLAR

(A NETNOGRAPHIC RESEARCH ON ARMENIAN CYBER GROUPS:
ARMENIAN GROUPS ORGANIZED ON FACEBOOK)

Ercan Cihan ULUPINAR

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
cihanulupinar@gmail.com

Özet: *Teknolojideki gelişmelerle birlikte bilgisayar ve internet insanların iletişim olanaklarını artırmıştır. Bu olanaklar doğrultusunda son dönemlerde Ermeniler de internette iletişim için Facebook gibi yaygın toplumsal paylaşım ağlarını kullanmaya başlamıştır. Bu çalışmada Facebook'ta organize olan ve Ermeni kimliğine, vatan sevgisine, siyasete ve teröre gönderme yapan Ermeni sanal grupların netnografik analizi yapılmaktadır. Bu netnografik araştırma Facebook'ta örgütlenen Ermeni sanal gruplarda -(reel) Ermeni toplumunda olduğu gibi- vatan, din, dil ve tarih birliği konularının ortak değerler olarak ön plana çıktığını göstermektedir. Bu ortak değerlerin ifadesindeyse bazı Ermeni sanal grupların nefreti, şiddeti ve terörizmi Türklere karşı işlevsel olarak kullandığı görülmektedir. İletişim/siyasal iletişim bağlamında düşünüldüğünde Ermeni sanal gruplara üye kişilere Türk düşmanlığını empoze eden iletişim araçlarının belirlenmesi ve bu araçların değişmesi/değiştirilmesi için çaba harcanması Türk ve Ermeni toplumlarının uzlaşması için büyük önem taşımaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeniler, Yeni Medya, Toplumsal Paylaşım Ağı (TPA), Facebook, Netnografi, Sanal Ermeni Cemaatleri/Grupları*

Abstract: *Computer and internet have increased the number of ways of communication due to the advances in technology. In recent years, this is in line with the possibilities, Armenians have started to use the common social-sharing networks such as Facebook on the Internet for communication. In this study, Facebook-organized Armenian virtual groups, related to Armenian identity, patriotism, politics and terror, are analyzed with netnographic methods. This netnographic research shows that Facebook-organized Armenian virtual groups come to the fore -as well as the (real) Armenian society- with homeland, religion, language and history as a common values. It was observed that some Armenian virtual groups use hate, violence and terrorism against Turks. If we think in the context of communication/political communication; efforts for determining and having changed/changing of communication tools, which are used to impose*

hostility towards Turks on members of the Armenian virtual groups, are very important for compromise of Turkish and Armenian communities.

Key Words: *Armenians, New Media, Social Sharing Network (SSN), Facebook, Nethnography, Virtual Armenian Communities/Groups*

Giriş:

Araştırmamızda etnografik bir yaklaşım benimsenmiştir. Temelinde antropolojinin olduğu etnografik yaklaşıma göre bir etnik grubun ya da kültürün tanınması için alan araştırması yapmak gerekmektedir.

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanların bilgisayar ve internet kullanımı artmış, buna paralel olarak iletişim şekilleri de değişmiş ve gelişmiştir. İnsanlar hızlanan hayatın temposuna ayak uydurarak hızlı ve anında iletişime olanak sağlayan internetin olanaklarından yararlanmaya başlamıştır. Bu olanakları değerlendiren insanların iletişim kurma konusunda kullandıkları toplumsal paylaşım ağları son dönemlerde popüler olmuştur. Bu toplumsal paylaşım ağları (TPA'lar) aracılığı ile insanlar kendilerine ait "profil"ler oluşturarak

arkadaş bulma, oyun oynama, tanıdıkları ile sohbet etme gibi birçok eylemi gerçekleştirebilmektedir. Bu kişisel eylemlerin yanında TPA'larda siyasi, dini, kültürel vb. gruplar oluşturulabilmekte, bu gruplara üye olunabilmekte ve bu gruplar sanal/reel alanlarda etkin bir şekilde faaliyet gösterebilmektedir.

Araştırma alanımızı son dönemlerde popüler olan TPA'lardan Facebook, daha özelde ise Facebook'ta örgütlenmiş Ermeni sanal cemaatler oluşturmaktadır. Bu sınırlar dâhilinde çalışmamızda Ermeni sanal cemaatleri ile (reel) Ermeni toplumu arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılacaktır. Ermeni sanal cemaatler ve Ermeni toplumu arasında bulunan ortak değerlerdeki benzerlikler/farklılıklar ortaya konmaya çalışılırken birçok toplumda kabul gören vatan, dil, din ve tarih birliği konuları Ermeni toplumu için de en önemli ortak değerler olarak kabul edilecektir. Bu ortak değerler belirlenirken Birsen Karaca'nın "Ermeni Kültüründeki Üç Tabudan Biri: Ermeni Dili" adlı makalesinde belirttiği değerler de göz önünde bulundurulmuştur.¹

Araştırmamızda etnografik bir yaklaşım benimsenmiştir. Temelinde antropolojinin

1 "Ermeni kültüründe tabu olarak korunan üç öge vardır: Bunlardan birincisi, din; ikincisi dil; üçüncüsü ise, Bugün Türk aydınını kongreler, paneller, oturumlar düzenleyerek çözüm aramak zorunda bırakan sorunu yaratan temel motiftir." Birsen Karaca, "Ermeni Toplumunda Üç Tabudan Biri: Ermeni Dili" *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003, c. 3, s. 187.

olduğu etnografik yaklaşıma göre bir etnik grubun ya da kültürün tanınması için *alan araştırması* yapmak gerekmektedir. (Bu tür araştırmalar için önceden detaylı bir literatür araştırması da yapılmalıdır.) Klasik etnoloji çerçevesinde düşünüldüğünde alan araştırması deyince belirli bir etnik grubun/kültürün bulunduğu “somut” yer veya belirli bir alan akla gelir. Ancak günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte Facebook gibi sanal alanlar oluşmuştur ve bu alanlar etnografik yaklaşımla incelenmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak son zamanlarda literatüre giren siber etnografi (cyber ethnography), sanal etnografi (virtual ethnography) ve netnografi gibi kavramlardan bahsedilmeye başlanmıştır.² Dolayısıyla konumuzla doğrudan bağlantılı etnografi ve sanal etnografi/netnografi kavramlarının tanımına kısaca değinmek doğru olacaktır.

Etnografi, incelenen grubu doğrudan gözleme (alanda inceleme) ve bu gözlemler sonucunda betimleme yapılmasıdır. Sanal etnografi ise sanal alanda uygulanan etnografik araştırma tekniğidir ve bilimsel bilgi sosyolojisinde ve teknoloji ile bağlantılı sosyal çalışmalarda kullanılan bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır. Sanal etnografi internetteki olayların (sanal âlemdeki olayların) neler olduğunu ve neden olduğunu göstererek sosyal açıdan önemli ve anlamlı bilgiler elde etmemizi sağlamaktadır.³

Sanal alan olarak Facebook'un belirlendiği araştırmamızda diğer sanal Ermeni cemaatler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Araştırma alanı olarak Facebook'ta sadece gruplarda paylaşılan yazılı ve görsel bilgiler incelenmiştir. Çalışmamızın amacı kişileri değil Facebook'ta bulunan grupları/cemaatleri resmetmektir. Facebook gibi bir örneklem üzerine yapılan çalışmalar incelenen kültür hakkında yeterli bilgi edinmemizi sağlayabilir. Ancak bu değerlendirmelerin genellenmesi her zaman mümkün değildir. Dolayısıyla sanal ve reel Ermeni toplumu üzerine yaptığımız değerlendirmelerin bütün Ermeni toplumunu *kapsamadığını* özellikle vurgulamak gerekir.

Çalışmamızda bilgilerin toplanması esnasında da etnografinin yöntemi kullanılmıştır. Bu konuda etnografinin iki yöntemi bulunmaktadır: Bunlardan ilki katılımsız gözlem ikincisi katılımlı gözlemdir. Bu yöntemlerden katılımsız gözlem araştırmamızda ön plana çıkmaktadır. Katılımsız gözlem de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: Gözlem ve gözlemci olarak katılım.⁴ Araştırmamızda Ermeni

2 Detaylı bilgi için bkz.: Christine Hine, “Virtual Ethnography”, <http://socantcafe.org/uploads/2009/10/hine-2000-virtual-ethno.pdf> (21.11.09) Jin Kyu Park, “Virtual Ethnography or Ethnography of Virtuality?: Methodological Analysis of Ethnographic Research of the Internet” Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, New Orleans, May 27, 2004. http://www.allacademic.com/meta/p112721_index.html (21.11.09) Ulun Akturan, “Tüketici Davranışına Yönelik Araştırmalarda Alternatif Bir Teknik: Etnografik Araştırma”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:6, Sayı:11, Bahar 2007/2, s. 241.

3 Christine Hine, a.g.m.

4 Ulun Akturan makalesinde etnografik araştırma yöntemlerini üçe ayırmaktadır: Katılımlı gözlem, katılımsız gözlem ve mekanik gözlem. Mekanik gözlem: Etnografik araştırma sürecinde veri toplama aşamasında mekanik araç gereçlerden de yararlanmaktadır. Ulun Akturan, a.g.m., s. 244.

gruplarla aramızda belirli bir mesafe bulunmaktadır. Dolayısıyla tam gözlem tekniği uygulanmıştır ve araştırdığımız gruplar kimliğimizi bilmemektedir.

İnternette bir forumun, tartışma grubunun, sohbet kanalının katılımsız gözlemlenmesi “*lurk*” (*pusuya yatmak veya pusuculuk*) olarak adlandırılabilir. *Lurking* edimi, listenin veya grubun kültürünü ve ortak pratiklerini öğrenme olanağı verir.⁵ Bu eylemden sonra araştırmacının amacı incelenen gruba aktarılabilir ve daha sonra yüz yüze görüşmeler de yapılabilir. Ancak incelediğimiz grupların dünyanın çeşitli yerlerinde olması nedeniyle yüz yüze görüşme imkânı olmamıştır.

Alanda yapılan araştırmalarda katılımsız gözlemin nasıl yapılabileceğine dair belirli bilgiler mevcutken sanal alanda yapılan araştırmalarda katılımsız gözlemin nasıl olması gerektiği tartışma konusudur. Facebook gibi sanal alan araştırmalarında araştırmacı kendisini belirtmezse incelenen kişi ya da gruplar incelendiğinden haberdar olmayabilir. Dolayısıyla bu sanal alan araştırmalarında araştırmacının açık olmayan gruplara (kamusal olmayan alanlara) üye olarak gizli araştırmalar yapması etik kabul edilmemektedir.

Christine Hine, sanal alan araştırmalarında haber vermeden bilgi toplanabileceğini belirtmektedir. Ancak bunun tartışmalı olduğunu da söylemekte ve kendi çözümünü olarak kişilerden yapacağı alıntılar için izin almayı tercih ettiğini ifade etmektedir.⁶ Diğer taraftan genele açık gruplar hakkında araştırma yaparken “araştırmacı kendisini belirtmek zorunda değildir” fikrini savunan kişiler de bulunmaktadır.⁷ Bu etik değerler araştırmamız boyunca göz önünde bulundurulmuş, Facebook’ta genele açık Ermeni gruplar gözlemlenmiş, alıntılar için izin alınmamış ve alıntı yaptığımız kişilerin kimlikleri gizli tutulmuştur.

Araştırmamızda tam gözlem tekniği kullanıldığı için görüşme teknikleri (yapılandırılmış/yapılandırılmamış görüşme teknikleri) kullanılmamıştır. Bunların yanında Facebook’ta paylaşılan grup resimlerinin incelenmesi çalışmanın görsel etnografik kısmının olduğunu göstermektedir. Görsel etnografi, alan araştırması esnasında elde edilmiş “görünen”lerin (görsel kültürün/fotoğraf, film, heykel, web sayfaları, vb. kültürel ürün ya da “artefact”lerin)⁸ etnolojik olarak tetkik

5 Mutlu Binark, “Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorular ve Yöntem Sorunu”, (Der.: Mutlu Binark) *Yeni Medya Çalışmaları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s. 35.

6 Christine Hine, “Virtual Ethnography Revisited”, http://www.ccsr.ac.uk/methods/festival2004/programme/Thu/pm/MSTheatre/documents/HineSummary_000.doc (21.11.09)

7 Detaylı bilgi için bkz.: Mutlu Binark, “İnterneti ve/ya Bilgisayar Dolayımı İletim Ortamını incelemek İsteyen Bir Araştırmacının Soruları ve Sorunları”, (Der.: Mutlu Binark, Barış Kılıçbay) *İnternet, Toplum, Kültür*, Epos Yayınları, Ankara, 2005, s. 190. Ali Toprak, Ayşenur Yıldırım, Eser Aygül, Mutlu Binark, Senem Börekçi, Tuğrul Çomu, *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: “Görülüyorum öyleyse varım”*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009.

8 Laura Robinson, “A Call For Visual Ethnography”, *Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, Atlanta, GA, Aug. 16, 2003.* http://www.allacademic.com/meta/p107431_index.html (18.11.09)

edilmesidir. Dolayısıyla sanal alanda elde edilen görüntüler üzerine yapacağımız yorumlar görsel etnografi/antropoloji içinde düşünülebilir.⁹

Araştırmamızın yöntemi, amaçları ve sınırları hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra üzerinde araştırma yapacağımız alanla doğrudan bağlantılı olan “TPA”, “sanal cemaat” ve “Facebook” hakkında genel bir çerçeve oluşturmak doğru olacaktır.

Toplumsal Paylaşım Ağı, Sanal Cemaatler ve Facebook

“Danah M. Boyd, toplumsal paylaşım ağlarını profili esas alarak, kişilerin oluşturmuş oldukları profiller üzerinden yorumda bulunarak birbirleriyle ilişki kurdukları bir web sitesi kategorisi olarak tanımlamaktadır.”¹⁰ Facebook kişilerin veya grupların belirli bir profil oluşturarak ilişkilerin kurulduğu bir TPA'dır. Facebook olanaklarının her geçen gün gelişmesi, video ve resim paylaşımı gibi özellikleri içermesi bakımından dünyada üye sayısı en fazla olan ikinci TPA'dır. Facebook'a 200.000.000, MySpace: 263.043.083 kişi üyedir.¹¹

Facebook gibi TPA'larda belirli gruplar/cemaatlerin oluşturulması dikkat çekmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve hayat şartlarının değişmesi sonucunda günümüzde insan yalnızlaşmakta/bireyselleşmektedir (cemaat ilişkisi azalmakta ya da yok olmaktadır). Ancak insanlar internet aracılığı ile farklı mecalarda cemaat yapısını devam ettirmeye çalışmaktadır. Cemaat yapısını devam ettirme isteğinin nedeni insanın toplumsal bir varlık olarak kendisini sanal ya da reel bir grup içinde daha iyi hissetmesine, kendisini ifade edebilmesine veya yardım/destek alabilmesine bağlayabiliriz.

İnternet üzerinde oluşan bu yeni gruplara yeni medya çalışmalarında “sanal cemaat”ler denmektedir ve genel olarak şöyle tanımlanmaktadır: *“Sanal cemaat kavramı; aynı anda her yerde bulunan bilgisayar networklerinin,[şebekelerinin] fiziki mekândan bağımsız milyonlarca kişinin “siber uzay” da bir araya gelerek oluşturdukları bir kavramdır. Bu bir araya gelen gruplar aynen diğer cemaatlerde*

9 “Virtual Ethnography” (Sanal Etnografi) ile “Visual Ethnography” (Görsel Etnografi) birbirinden farklı ve birbirine benzer alanlardır. Facebook üzerine çalışan araştırmacılar için oldukça faydalı bir kaynak olan Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: “görülüyorum öyleyse varım!” adlı çalışma sanal ve görsel etnografiyi aynı anlamda kullanmıştır. “Virtual” kelimesinin “görünümsel” anlamına da sahip olması bu karışıklığa neden olmuş olabilir. Görsel Etnografi (Visual Ethnography) siber/sanal etnografi araştırmalarında görselin analizinde kullanılabileceği gibi ayrıca sanaldan bağımsız görüntü üzerine etnolojik araştırmalarda da yöntem olarak farklı disiplinler tarafından kullanılmaktadır. Dolayısıyla Siber/Sanal etnografi ile görsel etnografi farklı etnografik analiz yöntemlerini içermektedir. Ancak temelde aynı etnolojik/etnografik bakış açısına sahiptir. “Görsel kültür nedir?” “Etnografya için önemi nedir?” “Etnografların insan deneyiminin bu yeni unsurlarını kullanmak için yararlanacağı araçlar nelerdir?” sorularının cevapları için bkz.: Laura Robinson, a.g.m.

10 Ali Toprak vd., a.g.e., s. 29.

11 Ali Toprak vd., a.g.e., s. 31.

ya da sosyal gruplarda olduğu gibi espri, bilimsel tartışma, ticaret v.b. yapmaktadırlar. Duyusal ilişkileri paylaşırlar... Beyin fırtınası, dedikodu ve düşmanlık yaparlar. Aşık olur, arkadaş olur ve onları kaybederler. Oyun oynar veya amaçsız dolaşırlar. Sanal cemaatlerde insanlar vücutlarını geride bırakarak gerçek hayatta ne yapıyorlarsa, onları yaparlar. Bunların yanında çok olumlu şeyler de yapabilirler (kitap satın almak gibi)".¹²

TPA ve sanal cemaatler hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra araştırma alanı olarak belirlenen Facebook hakkında genel bir çerçeve oluşturmak yaptığımız araştırmanın daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır. Facebook'un özellikleri şöyle sıralanabilir:

(1) Facebook mail adresi olan herkese açıktır. (2) Kişisel profil oluşturularak kişisel bilgiler paylaşılabilir. (3) Örgüt/grup kurulabilmekte ve kişiler/gruplar bu gruplara üye olabilmektedir. (4) Facebook daha çok eski arkadaşları bulmak ve arkadaşlığı sürdürmek için kullanılmaktadır. Bunun yanında yeni arkadaşlıklar da kurulabilmektedir. (5) Facebook'a üye olan kişiler genelde gerçek ismini kullanmaktadır. (Kullanıcılar Facebook'ta çoğunlukla doğru kimlikleri yerine kimliklerinin biraz daha değişmiş bir biçimi olarak "umut edilen" kimlikler üretirler.)¹³ (6) Facebook'u kullanmada "Biz Niyeti"nin önemli bir etken olduğu görülmektedir.¹⁴ (Biz niyetinin gruplarda ön plana çıktığı ileride örneklerle açıklanacaktır.) (7) Facebook kullanmada fotoğraf ve video paylaşımı önemli bir unsurdur. Kişiler veya gruplar kendilerini bir görsel ile ifade edebilmekte, video veya resim paylaşabilmektedir. (8) Facebook'ta kişi/grup izin verdiği sürece profiller görüntülenebilir. Kişi/Grup isterse gizliliğini koruyabilir. (9) Facebook hesabı olan kişi/grupların ekranında fotoğraf, kişi/grup hakkında bilgi, arkadaşlar, üye sayısı, duvar (duvarda, hesap sahibi veya kişinin/grubun üyeleri ya da üye olmayanlar duygu ve düşüncelerini paylaşmaktadır.), bilgiler (grup/kişi hakkında bilgi), fotoğraflar, videolar, etkinlikler, tartışmalar vd. bölümler bulunmaktadır. (10) Facebook'ta haberleşme için posta ve sohbet olanakları da bulunmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi birçok olanağı kullanıcılarına sunan Facebook'un hemen hemen dünyanın her yerinden kullanıcısı vardır. Ancak Facebook'un özellikle Türkiye, Kanada ve Büyük Britanya'da popüler olduğu görülmektedir.¹⁵ Üzerinde inceleme yaptığımız grubun (Ermenilerin) yarısının Ermenistan dışında çeşitli ülkelerde yaşıyor olması nedeniyle Facebook'un Ermeni toplumu içindeki

12 Veysel Bozkurt, "Yıkıcı Gemeinschaft'tan Ötekisiz Postmodern Kabilelere: Sanal Cemaatler", *Birikim*, Kasım 1999. Aktaran: Hüsamettin İnanç, Selami Erdoğan, "Postmodern Dönemde Kamu Yönetimi Algısı ve Kamusal Alan Tartışmaları", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 9, <http://www.akademikbakis.org/pdfs/9/postm.doc> (23.11.09)

13 Ali Toprak vd., a.g.e., s. 109

14 Ali Toprak vd., a.g.e., s. 59.

15 Ali Toprak vd., a.g.e., s. 35.

popüleritesi hakkında kesin bilgilere ulaşmak mümkün olmamaktadır. Fakat aşağıda vereceğimiz bilgiler Ermenilerin Facebook'u kullanma oranı hakkında bize dolaylı olarak bilgi verebilir.

Facebook'ta Ermeniler ve Ermeni Sanal Gruplar

Facebook'ta Ermeniler incelendiğinde gruplara üye sayısının az olduğu görülmektedir. Bunun ilk nedeni Ermenistan'da internet kullanımının çok düşük olmasıdır. CRCC'nin (Caucasus Research Resource Centers – Kafkasya Araştırması Kaynak Merkezleri) 2006'da yapmış olduğu araştırmaya göre Ermenistan'da nüfusun % 11,5'inin kişisel bilgisayarı vardır. 2005 yılında yapılan bir araştırmaya göre nüfusun % 28,3'ü internet kullanmaktadır.¹⁶ Ancak "Uluslararası Telekomünikasyon Birliği" yapmış olduğu araştırmada 172.800 (nüfusun % 5,9'u) internet kullanıcısı olduğunu belirtmiştir. Yine CRCC'nin 2006 yılındaki verilerine göre Ermenistan'da nüfusun % 87'sinin bilgisayar bilgisi yok, % 3'ü temel bilgilere, % 4,3'ü orta düzey, % 3,1'i ileri düzey bilgisayar bilgisine sahiptir.¹⁷ Bilgisayar ve internet kullanımının çok düşük olduğu bir ülkede Facebook gibi sanal ortamlarda çok fazla Ermeni üyenin olmaması normal karşılanmalıdır. Diğer yandan Ermeni üye sayısının azlığı dünyadaki Ermeni nüfus yoğunluğu ile de doğru orantılıdır.

Bilgisayar ve internet kullanımının çok düşük olduğu bir ülkede Facebook gibi sanal ortamlarda çok fazla Ermeni üyenin olmaması normal karşılanmalıdır.

Ermenistan'da internet kullanımı hakkında verdiğimiz rakamların daha iyi anlaşılabilmesi Türkiye'de ve Ermenistan'da bilgisayar kullanımını gösteren aşağıdaki tablolardan yararlanabiliriz. Ermenistan'da nüfusa göre internet kullanımını gösteren aşağıdaki tabloda 2010 yılında bir önceki yıla göre gelir düzeyinde ve nüfusta gerileme görülürken internet kullanıcı sayısındaki olağan dışı artış dikkat çekmektedir. Bunun nedeni *bilgi kaynağı* farklılığı olabilir. Çünkü Ermenistan'da nüfusa göre internet kullanımını gösteren tabloda 2009 yılına kadar olan istatistikler Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'ne; 2010 yılına ait istatistikler ise Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Hizmetleri Düzenleme Komisyonu'na aittir.

16 Selian, A.N., Cosmetic democracies: Political development and ICTS in Post-Communist Armenia. *Unpublished doctoral dissertation*, Tufts University, Fletcher School of Law and Diplomacy, (2005). Aktaran: Katy Pearce, "Computer, Internet and Social Networking Use in Armenia: The Influence of Skills, Digital Divide Demographics, Language, Innovativeness, Technical Access, Privacy, Social Influence and Collectivism", *Paper presented at the annual meeting of the NCA 94th Annual Convention*, TBA, San Diego, CA, Nov. 20, 2008. http://www.allacademic.com/meta/p260377_index.html (21.11.09)

17 Katy Pearce, a.g.m.

Ermenistan’da Nüfusa Göre İnternet Kullanımı¹⁸

Yıl	Kullanıcı	Nüfus	Nüfusunun %	GSMH	Bilgi Kaynağı
2000	30,000	3,002,594	% 0.1	410 US\$	UTB ¹⁹
2001	40,000	3,000,164	% 0.5	500 US\$	UTB
2006	161,000	2,950,060	% 5.5	2,853 US\$	UTB
2008	172,800	2,968,586	% 5.8	3,685 US\$	UTB
2009	191,000	2,967,004	% 6.4	2,668 US\$	UTB
2010	1,396,550	2,966,802	% 47.1	2,506 US\$	EC UHDK ²⁰

Türkiye’de Nüfusa Göre İnternet Kullanımı²¹

Yıl	Kullanıcı	Nüfus	Nüfusun %	Bilgi Kaynağı
2000	2,000,000	70,140,900	% 2.9	UTB
2004	5,500,000	73,556,173	% 7.5	UTB
2006	10,220,000	74,709,412	% 13.9	Bilgisayar Endüstrisi Yıllığı
2010	35,000,000	77,804,122	% 45.0	Bilgisayar Endüstrisi Yıllığı

Türkiye ve Ermenistan’da Nüfusa göre Facebook Kullanımı²²

Ülke	Yıl	Kullanıcı	Nüfus	Nüfusun %
Ermenistan	Ağustos 2010	76.700	2.966.802	% 2.6
Türkiye	Haziran 2010	23.516.140	77,804,122	%30.2

Facebook’taki Ermeni gruplar değerlendirildiğinde grup üyelerinin en fazla 34.000 civarında olduğu görülmektedir (ikinci sırada 4.000 civarında üyesi olan gruplar yer almaktadır). Üyesi en fazla olan grup “Ermeni soykırımı”nı savunan kişiler tarafından oluşturulmuştur.²³ Gruplar içeriklerine göre sıralandığında öncelikle çeşitli dillerde oluşturulmuş “Ermeni/Ermeniler” adlı gruplar yer almaktadır. Bu grupların isimleri Ermeni ya da Ermeniler anlamına gelen “Hayer”, “Armenia”, “Armenien” gibi etnik kimliğe gönderme yapmaktadır.²⁴ Diğer taraftan grup ismi

18 <http://www.internetworldstats.com/asia/am.htm> (10.10.10)

19 UTB: Uluslararası Telekomünikasyon Birliği.

20 EC UHDK: Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Hizmetleri Düzenleme Komisyonu.

21 <http://www.internetworldstats.com/euro/tr.htm> (10.10.10)

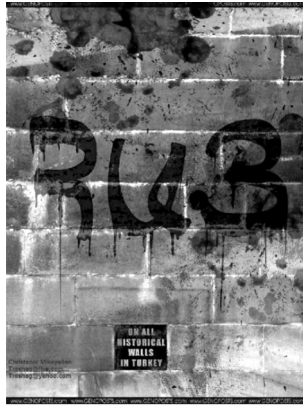
22 <http://www.internetworldstats.com/europa2.htm#tr> ve <http://www.internetworldstats.com/asia.htm#am> (10.10.10)

23 Bkz.: Ek 1.

24 Bu çalışmada etnik kimlik ya da etnik gruptan anlaşılacak “belirli dinsel, dilsel, mekânsal ve / veya kültürel özellikler bakımından hem kendisini diğerlerinden “ayrı” gören hem de diğerleri tarafından “başka” sayılan, bütünlüklü bir kimliğe ve kendine özgü kültürle sürecine sahip, içerden evlenmek suretiyle bu grup kimliğini koruyan ve grubun sürekliliğini sağlayan toplumsal/kültürel ve bazen de siyasal oluşum’dur. Bkz.: Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, Antropoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 276.

olarak uzun başlıklar seçenler de bulunmaktadır. “Çok azız, fakat bize Ermeni diyorlar”²⁵ grubu 4.230 kişi ile en çok üyeye sahip Ermeni sanal cemaatlerinden birini oluşturmaktadır. Burada dikkat çeken nokta Ermeni kimliği üzerine inşa edilen grupların üyesinin genelde diaspora Ermenileri olmasıdır. Diaspora Ermenileri arasında da ilk sırayı Amerikan Ermenileri ikinci sırayı Fransız Ermenileri almaktadır.

Görselin önemli olduğu Facebook ortamında “Ermeni/Ermeniler” adlı grupların kimliklerini temsil eden profil resimleri ve grupta paylaşılan resimler dikkat çekmektedir. İncelenen “Ermeni/Ermeniler” ismindeki grupların profil resimlerinin büyük bir çoğunluğu Ermenistan bayrağıdır. Ancak profil resimlerinin dışında gruplarda paylaşılan resimler de bulunmaktadır: 1.052 üyesi bulunan “Armenie” grubu iki adet resim paylaşmaktadır ve bunlardan birisi Türkiye ile ilgili anti-propaganda afişi. Aşağıdaki resimde görüldüğü gibi kanlı bir duvar üzerinde “Ermeni” yazılıdır ve resmin altında “Türkiye’deki bütün tarihî duvarlarda” yazmaktadır. “Ermeni soykırımı” iddialarını anlatan bu resim, grubun Türkiye algısını yansıtmaktadır. Ermeni etnik kimliğinin oluşturulması sürecinde Türkiye/Türk kimliğinin “öteki”²⁶ olarak sanal ortamlarda aynı şekilde kullanıldığını görülmektedir.

Şekil 1 “Armenie” adlı grubun paylaştığı resim

Nuri Bilgin “Mitos ve Tarih”²⁷ adlı makalesinde Türklerin ötekileştirilmesinden bahsetmekte ve “Öteki Olarak Türk’ün İşlevselliği” başlığı altında bu konuya kısaca değinmektedir. Bilgin’e göre “Balkan ülkeleri, Arap ülkeleri, Yunanistan, Ermenistan

25 Grubun Ermenice orijinal adı: «Մենք քիչ ենք, սակայն մեզ հայ են ասում...»

26 Öteki: “Biz”den olmayan. İnsanlar kendi aidiyetlerini (kimliklerini) paylaşmayan toplumsal kültürel çevreleri yabancılaştırma eğilimindedir. Bu yabancılaştırmayı en iyi ifade eden kavram “öteki”dir. Bkz.: Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, a.g.e., s. 660.

27 Nuri Bilgin, “Mitos ve Tarih”, *Türk – Ermeni İhtilafı Makaleler*, Edit: Hikmet Özdemir, TBMM Basımevi, 2007, s. 491 – 501.

'öteki' olarak Türk'ü ayakta tutmuşlardır. Bu ülkelerde insanlar, kendilerini, kendi özelliklerinden ziyade ötekinin özellikleriyle zıtlılaştırarak tanımlama yoluyla ortaya koymaya çalışmışlardır"²⁸ Nuri Bilgin ayrıca ötekileştirmenin "soykırım" iddiaları ile zirve noktasına ulaştığını ve Batıda "Türkofobi"nin ve "Ermenofili"nin yayıldığını belirtmektedir. Aynı değer yargılarının sanal gruplarda da bulunduğunu ileride vereceğimiz örnekler daha iyi açıklayacaktır.

Ermeni kimliği üzerine oluşturulmuş grupların duvarlarındaki iletilerin birçoğu (görsellerde olduğu gibi) Türkiye ile ilgilidir. Özellikle duvarlarda son dönem Türkiye – Ermenistan ilişkileri üzerine yazılar bulunmaktadır. Örneğin: "Hayer"

Nuri Bilgin ayrıca, ötekileştirmenin "soykırım" iddiaları ile zirve noktasına ulaştığını ve Batıda "Türkofobi"nin ve "Ermenofili"nin yayıldığını belirtmektedir.

adlı grupta bir üye "*Ermeni – Türk ilişkileri: Normalleşmeye evet, Ermeni[lerin] tarihî haklarından vazgeçmesine hayır*"²⁹ şeklinde kendini ifade etmektedir. Aynı grupta "Ermeni soykırımı" iddialarını destekleyen grupların taraftar toplama kampanyaları da görülmektedir. (Örneğin: "Soykırım" iddiaları hakkında hazırlanmış İtalyanca ve İspanyolca bir grubun linki bulunmaktadır. Linki bulunan bu grubun adı "*Genocidio Armenio 1.500.000<Armenian Genocide in Spanish and Italian>*")³⁰ "Ermeni

soykırım"ı propagandasını Facebook'ta kullanan kişiler/gruplar belirli düzeyde taraftar bulabilmektedir. Bu örnekler Facebook gibi TPA'ların Ermeni propagandistler tarafından etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.

Ermeni etnik kimliğine gönderme yapan grupların dışında vatan sevgisi çerçevesinde çeşitli dillerde açılmış "Ermenistan" grupları bulunmaktadır. "Ermenistan" adlı grupların fotoğrafları genelde Ermenistan'ın bayrağı, Ermenistan devlet arması ya da Ermenistan'ın belirli bir yerini gösteren bir resimdir. Ancak bazı resimler içerikleri itibarıyla dikkat çekmektedir. Örneğin: 4.263 üyesi olan "Armenia" adlı grubun resmi, içerdiği mesaj ile farklılığını ortaya koymaktadır. Aşağıda görüldüğü gibi grubun resminde "Adaletsizliğin 94. yılı" yazılıdır. "Ermenistan" adlı bir grubun grup resmi olarak bu tür bir resmi belirlemesi Ermenistan ile "soykırım"ın özdeşleştiği, üyelerin de bunu özdeşleştirdiğinin ve "soykırım"ın Ermenistan için vazgeçilmez birlik beraberlik simgesi olduğunun tezahürüdür. Bunun yanında 769 üyesi bulunan "Hayastan – Armenia" ve 458 üyesi olan "Hayasdan" adlı grubun resmi Ağrı Dağı'nı ve Ermenistan bayrağını içermektedir.

28 Nuri Bilgin, a.g.m., s. 498.

29 (Grup adı: Hayer. Alıntı tarihi: 19.11.09)

30 "Ermeni Soykırımı 1.500.000<Ermeni Soykırımı, İspanyolca ve İtalyanca>" (Grup adı: Hayer. Alıntı tarihi: 19.11.09)

"Armenia", "Hayastan – Armenia" ve "Hayasdan" adlı grupların profil resimleri

Bu grupların duvarlarında yazılanlar da resimler kadar dikkat çekicidir. Örneğin "Armenia" adlı grubun duvarında "*Türkiye'den nefret ediyorum, Ermenistan hep en iyi*"³¹ şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Kişiler üzerinden genelleme yapılamayacağı bilinmekle birlikte kişilerin içinde yaşadıkları kültürün bir parçası olduğu ve toplumu yansıttığı da göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda kültür – kişilik üzerine çalışan sosyal/kültürel antropologlar ya da etnologlar kültür ve kişilik arasında sıkı bağlar olduğunu göstermiştir.³² Kişilik üzerine çalışan antropologlar/etnologlar öncelikle kültürlenme (enkültürasyon) kavramı üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Antropolojide bu konuyla bağlantılı olarak şöyle bir genel kabul vardır: "İnsan öncelikle kendinden çok nesnelere dünyasını öğrenir ve bu nesnelere daima kişinin yetiştiği kültürce şekillenen değerler çerçevesinde algılanır. Bununla birlikte mekânsal, geçici ve kural koyucu (normatif) bir yönlendirme de bu algının oluşmasında önemlidir."³³ Dolayısıyla yukarıda sözlerini değerlendirdiğimiz kişinin Türkiye'ye karşı nefreti, içinde yaşadığı toplumda normatif bir yönlendirme ile edindiği sonucuna varılabilir. Bu konuyu farklı bir açıdan ele alan Birsen Karaca, toplumsal bellekleri yeniden inşa etmek için algılama mekanizmalarına müdahale sırasında kullanılan yöntemleri *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi "Toplumsal Bellek ve Sinema"* adlı kitapta detaylı bir şekilde analiz etmiştir.³⁴ Karaca, çalışmasında sinemanın kişilerin ve toplumların algısını nasıl etkileyebileceğini göstermiştir.

31 (Grup adı: Armenia, Alınış Tarihi: 17.11.09)

32 Kültür – kişilik üzerine bilgi için bkz.: Conrad Phillip Kottak, *Antropoloji, "İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış"*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001, s. 495 – 509. William A. Haviland, *Kültürel Antropoloji*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, 163 – 195.

33 William A. Haviland, a.g.e., s. 163.

34 Birsen Karaca, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi, Toplumsal Bellek ve Sinema*, Say Yayınları, Ankara, 2006.

Vatan sevgisinin ön plana çıkartıldığı bazı gruplarda Türkiye – Ermenistan arasındaki siyasi ilişkiler sıkı bir şekilde takip edilmektedir. Örneğin “Hayasdan” adlı grupta son dönemlerde Türkiye - Ermenistan arasında imzalanan protokoller üzerine yorumlar bulunmaktadır. Bu grupta da diğer gruplarda olduğu gibi “soykırım” konusu daima güncel konular arasında yer almaktadır. “Soykırım” ile ilgili “*Ermeni soykırımını destekliyorum ve bütün dünyaya geçmişte Türk insanının ne yaptığını anlatmak istiyorum*”³⁵ şeklinde yorumlar ve “soykırım” ile ilgili videolar/resimler paylaşmakta, “soykırım” iddialarını destekleyen sitelere üyelik için “propaganda” yapılmaktadır. *Ermenistan* adında açılmış bu gruplarda Ermenistan’ın doğal güzellikleri vs. konular hakkında yazılar bulmak güçtür. Bunun yanında Ermenileri ilgilendiren eğitim, kültür sanat ile ilgili linkleri paylaşan ve bu duvarı kültürel paylaşım alanı olarak gören grupların oranı sınırlıdır.³⁶

Vatan sevgisi ve etnik kimliğe gönderme yapan grupların dışında Ermeni siyasi örgütlerin de Facebook’ta grup oluşturdukları görülmektedir. Bu grupların ekte görüldüğü gibi üye sayıları 50 ile 35.000 civarındadır. İnternet’in siyasi amaçla kullanımı siyasal iletişim çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir konudur. Ermenistan’da internet kullanımının düşük olması nedeniyle siyasal iletişim aracı olarak internetin çok etkin olmadığı görülmektedir. Ancak *sadece* “Ermeni soykırımı” iddiaları üzerine yapılan politik eylemlerde internetin etkin bir şekilde kullanılması dikkat çekmektedir. Örneğin: “RECOGNIZE THE ARMENIAN GENOCIDE”³⁷ grubun 35.000 civarında üyesi vardır. Facebook’ta *siyasi kuruluşlar* altında bulunmayan ancak politik bir yanı olan bu *kuruluşun* incelenen gruplar içinde en çok üyeye sahip olması Ermenilerin “soykırımı” gerçekten bir “tabu” haline getirdiğini göstermektedir. “1915 tehcirinin Ermeniler için ‘seçilmiş travma’ olarak işlev gördüğünü, Ermeni kimliğinin güçlenmesinde önemli bir rol oynadığını, özellikle Diasporadaki Ermeniler için önemli bir bizlik duygusu kaynağı oluşturduğunu söylemek mümkündür”³⁸ Bu grubun da “soykırım” ile yaratılan değer yargılarından bizlik duygusunu reel ortamdan sanal ortama taşıdığını söyleyebiliriz. Bahsettiğimiz bu grupta kullanılan dilin İngilizce olma şartı vardır. Ancak ilginç olarak grubun resminde Türkçe bir afişin ön plana çıktığını görüyoruz:

35 (Grup adı: Hayasdan hayrenik = {ARMENIA}, alıntı tarihi: 18.11.09)

36 Bkz.: Ek 1.

37 İngilizceden Çevirisi: “Ermeni Soykırımını Tanı”

38 Sevinç Görül Alkan, “Psikoloji ve Psikanaliz Çerçevesinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi”, (Der.: Ömer Engin Lütem), *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, ASAM Yayınları, Ankara, 2007, s. 200.

Şekil 2 "RECOGNIZE THE ARMENIAN GENOCIDE" adlı grubun profil resmi

Sayınca en fazla üyeye sahip olan "Recognize the Armenian Genocide" adlı gruptan sonra doğrudan siyasetle ilişkisi olan Ermeni Devrimci Federasyonu'nun İngilizce ve Ermenice ismiyle kurulmuş gruplarını değerlendirebiliriz.³⁹ Ermeni Devrimci Federasyonu 1890'da Tiflis'te kurulmuştur. "Hınçakların sol ideolojiyi benimsemelerine rağmen Taşnaklar aşırı sağcıdır. Örgütün amacı isyan yoluyla "Türkiye Ermenistan'ı" için siyasi ve ekonomik özgürlük elde etmektir."⁴⁰ Kısaca tarihî amaçları bu şekilde olan grubun (Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն) sanal ortamda üye sayısı 288'dir. Grubun duvarında Ermeni "*fedai*"⁴¹leri gösteren videolar bulunmaktadır ama yazı/yorum bulunmamaktadır. Grup 18 adet resim paylaşmaktadır. İngilizce ismiyle kurulmuş grubun üye sayısı 2,461'dir. Bu grup 500 civarında görsel paylaşmaktadır. Aşağıda paylaşılan görsellerden örnekler sunulmuştur.

39 Ermenice adıyla kurulan grup: Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն. İngilizce adıyla kurulan grup: Armenian Revolutionary Federation. Taşnaklara bağlı siyasi gruplardan bir diğeri "Haygagan Yerespokhanakan Block" (Ermeni Mebus/milletvekili Blogu) adlı gruptur. Lübnan Ermenileri tarafından seçimlerde propaganda amaçlı kurulmuştur. 1.700 civarında üyesi bulunmaktadır.

40 Ömer Engin Lütem, "Armenian Terror", A Publication of the Center for Eurasian Strategic Studies, Ankara, 2007, s. 9.

41 Fedailer, 19.yy'ın son yarısında kurulmaya başlayan Ermeni çetelerinde Türklere / Kürtlere karşı savaşmışlar ve Ermeni toplumu içinde "*meşhur*" olmuşlardır. Günümüzde Ermenice ansiklopedik kitaplarda ve Ermenistan'daki tarih ders kitaplarında bu çetecilerin *ünlü fedailer/haydutlar* olarak isimleri bulunmaktadır. Bkz.: Արթուր Փարսադանյան, Գիտելիքների Շտեմարան, ՎՍՎ-ՊՐԻՆՏ» հրատարակչություն, Երևան, 2003, s. 46 – 47. Վ. Բարխուդարյան, (Խմբ.), Հայոց Պատմություն - 8, Մակմիլան-Արմենիա, 2007, s. 89 – 91.

Şekil 3 “Armenian Revolutionary Federation” adlı grubun duvarında paylaşılan resim

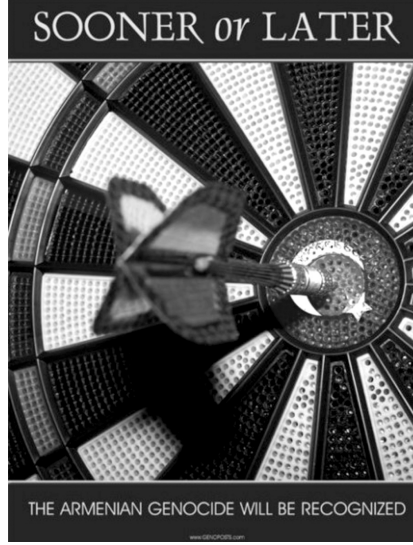
Resimlerin silah, bomba ve bıçak içermesi, “Büyük Ermenistan” haritaları, Ermenistan bayrağı, Taşnaksutyun’un logosu ve Ermeni *fedailerin* resimleri dikkat çekmektedir. Kanlı bir elin üstündeki ay yıldız resmi doğrudan Türkiye’ye gönderme yapmaktadır.

Şekil 4 “Armenian Revolutionary Federation” adlı grubun duvarında paylaşılan resim.

Tarih ve yer belirtilmemiş bu fotoğrafta Ermeni çeteciler/*fedailer* bulunmaktadır. Sahip oldukları silahlar ve mermiler resimde ön plana çıkmaktadır. 1890’lardan sonra kurulan Ermeni Gönüllü Birlikleri’nin ve bu Birliklerde görev yapan *fedailerin* silah ve mühimmat ihtiyaçları Ruslar tarafından sağlanmıştır. Rusların emirlerine uymayan bazı Gönüllü Birlikler’in Türkleri ve Kürtleri katlettikleri

bilinmektedir. Bundan dolayı Rusların birçok Ermeni askeri ve subayı, askerî mahkemede yargıladığı ve ağır cezalara çarptırdığı belgelerde kayıtlıdır.⁴²

Şekil 5 “Armenian Revolutionary Federation” adlı grubun paylaştığı resim

Resmin üstünde “Er ya da Geç”, resmin altında “Ermeni soykırımı kabul edilecek” yazmaktadır. “Ok” içerdiği renklerle Ermenistan’ı simgelemekte, “12”den vurulan ise Türkiye’yi (Türk bayrağını) temsil etmektedir. Ermenilerin internet üzerinde bu tür propaganda afişlerini sunmak için sponsorlar aracılığı ile özel siteler kurdukları da görülmektedir.⁴³

Şekil 6 “Armenian Revolutionary Federation” adlı grubun paylaştığı resim.

42 Detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Perinçek (haz.), *11 Aralık 1915 Tarihli Resmi ERMENİ RAPORU*, (L. M. Bolhovitinov) Doğan Kitap, İstanbul, 2009. Jean – Louis Mattei, *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.

43 Propaganda afişlerinin bulunduğu internet sitesinin verdiği bilgilere göre sponsorlar genelde diaspora Ermenileridir. Detaylı bilgi için bkz.: <http://armeniangenocideposters.org/> (11.10.09)

Yukarıda verilen “Ermeni Devrimci Federasyonu”na ait resimde ön planda yakılan bir Türk bayrağı, arka planda Ermeniler ve Ermenistan bayrağı bulunmaktadır. Resmin yer ve zamanı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Resim örnekleri çoğaltılabilir. Ancak burada gösterilen birkaç örnek, grupların sahip olduğu nefret, şiddet ve terörizmi açıkça yansıtmaktadır.⁴⁴

Taşnak’lardan sonra Facebook’ta örgütlenmiş siyasi örgütlerden Ramgavar’a da kısaca değinebiliriz.⁴⁵ 1921’den önce “Armenagan”⁴⁶ olarak bilinen bu parti 1885 yılında Van’da kurulmuştur. Liberalizmi savunan bir partidir. Facebook’taki grupta

**1890’lardan sonra kurulan
Ermeni Gönüllü Birlikleri’nin
ve bu Birliklerde görev yapan
fedailerin silah ve mühimmat
ihtiyaçları Ruslar tarafından
sağlanmıştır.**

230 üyesi bulunmaktadır. Paylaşılan fotoğraflar incelendiği zaman, genelde yapılan toplantıları ve bu partiye üye olan gençlerin fotoğraflarını görmek mümkündür. Türkiye karşıtlığı içeren bir fotoğrafa rastlanılmamıştır. Ancak grubun duvarına yazılan bazı yazılar Türkiye karşıtlığı içermekte ve propaganda yapılmaktadır. Grupta “Türkiye ile anlaşmaya ve Türk işbirliğine karşı duralım. Lütfen Arkadaşlarınız katılsın ve

Ermenistan Dışişleri Bakanlığına e-mail göndersin”⁴⁷ şeklinde yazılar görmek mümkündür. Bu tür yorumlar Ermeni toplumunun sahip olduğu milliyetçi düşüncelerin sanal alana yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Ermeni milliyetçiliğinin reel ortamdan sanal ortama taşındığını gösteren bir diğer grup ise “Ermeni Milliyetçiler Birliği”dir. “Ermeni Milliyetçiler Birliği”⁴⁸ grubunun 757 üyesi bulunmaktadır. Bu grubun paylaştığı üç resim vardır. Bu resimler toplantı ve etkinlikleri gösteren fotoğraflardır. Diğer gruplardan farklı olarak grubun duvarında Ermeni milliyetçiliğini savunan yazılar olmakla birlikte milliyetçiliğe karşı olan düşünceler de bulunmaktadır. Bu grubun duvarında da ilginç düşünceler paylaşılmaktadır. Örneğin; duvara yorum yazan bir kişi “Ermeni sorununun çözümünün sıradaki adımı, referandum aracılığı ile ‘Ermenistan Cumhuriyeti’ adını ‘Doğu Ermenistan Cumhuriyeti’ adıyla değiştirmektir.”⁴⁹ şeklinde kendini ifade etmiş

44 Mikayel Danielyan “İdeoloji Olan Terörizm” adlı yazısında terörizm konusundaki düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: “...Terörizm ise Ermenistan için bir devlet ideolojisi. Kucağını açarak teröristleri kabul eden bir ülke haline geldik. İran ve Çin ile dostluk kuruyoruz. Irak ile dost olmaya çalışıyoruz. Diktatörlere cesaret veriyoruz ve demokrasiyi yargılıyoruz...” Detaylı bilgi için bkz.: Mikael Danielyan, “İdeoloji Olan Terörizm”, (Çev. Birsen Karaca) *Ermeni Araştırmaları*, Yaz - Sonbahar 2004, s. 14 –15.

45 Ռամկավար Ազատական Կուսակցություն

46 Արմենական կուսակցություն

47 Grup adı: Ramgavar, alıntı tarihi: 26.12.09

48 Հայ Ազգայնականների Համախմբում (ՀԱՀ) Armenian Nationalists Union (ANU)

49 Grup adı: Հայ Ազգայնականների Համախմբում (ՀԱՀ) Armenian Nationalists Union (ANU), alıntı tarihi: 26.12.09. *Paylaşılan yorumun orijinal metni*: Որպես հայկական հարցի լուծման հերթական քայլ, հանրաքվեի միջոցով "Հայաստանի Հանրապետություն" անվանումը փոխարինել "Արևելյան Հայաստանի Հանրապետություն" անվանումով:

ve bu amaçla kurulmuş grubun linkini paylaşmıştır. Bir grubun/kişinin iddiası olan bu sözler aslında farklı bir şekilde “Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi”nde yer almaktadır. Burada devletin sahip olduğu değerlerin internet ortamına yansımaları göze çarpmaktadır. Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi’nde “Ermenistan Cumhuriyeti, *Osmanlı Türkiye’si* ve *Batı Ermenistan’da* 1915 yılında gerçekleştirilen Ermeni soykırımının uluslararası düzeyde tanınması için destek verir.”⁵⁰ şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Bu sözler ayrıca “Bağımsızlık Kararında” ve “Ermenistan’ın Anayasası”nda desteklenmektedir.⁵¹

Yukarıda incelediğimiz grupların dışında Facebook’taki bazı Ermeni grupların doğrudan terör ve nefreti destekledikleri görülmektedir. Bu tür gruplar arasında öncelikle ASALA⁵² dikkat çekmektedir. ASALA 1973 – 1986 yılları arasında meydana gelmiş toplam 699 Ermeni terör olayının 581’ini gerçekleştirdiği için en büyük Ermeni terör örgütü olarak değerlendirilir.⁵³ Böyle bir kimliğe sahip olan ASALA’nın Facebook’ta üye sayısı 180 civarındadır ve diğer gruplara göre (Ermenistan/Ermeni adında kurulmuş gruplara göre) daha az üyeye sahiptir. Grubun duvarındaki yazılar incelendiğinde belirli birkaç kişinin düşüncelerini yazdığı görülmektedir. Yazılanlar genelde Türkiye/Türk karşıtı sözlerdir. ASALA’nın mücadelesinin ne için ve nasıl olduğunu aşağıda verilen resim açıklamaktadır.

Şekil 7 ASALA'nın profil resmi

50 <http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html> (30.12.09)

51 Ermenistan’ın Anayasası için bkz. <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=arm> (30.12.09)

52 Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia. (Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) (ՀԱՀԳԲ - Հայաստանի Ազատագրության Հայ Գաղտնի Բանակ)

53 Detaylı bilgi için bkz.: Ömer Engin Lütem, “Armenian Terror”, A Publication of the Center for Eurasian Strategic Studies, Ankara, 2007.

Büyük Ermenistan için silahlı mücadeleyi simgeleyen yukarıdaki resimde “Tek Ermeni, Tek Amaç” haritanın ortasında ise “Ermenistan” yazmaktadır.

Doğrudan düşmanlaştırmayı amaç edinen gruplardan bir diğeri ise “HAYU ISGAGAN TSHNAMIN HRYANA” (Ermenin Gerçek Düşmanı Yahudi’dir.) grubudur. İsminden de anlaşıldığı gibi bu grup savunduğu ideoloji ile ilginç bir yapı oluşturmaktadır. Grubun uzun bir bilgilendirme metni bulunmaktadır. Ancak kısa olan açıklamalarını burada gösterebiliriz:

“Ermeni soykırımı köken olarak Yahudi olan Genç Türkler tarafından organize edilmiştir. Neden gözlerimizi bu gerçeğe kapatıyoruz.

1. Bahattin Şakir (Genç Türklerin Sekreteri bir Yahudi’ydi.)
2. Talat Paşa (İçişleri Bakanı) Asıl Organizatör.
3. Enver Paşa (Savaş Bakanı)
4. Mustafa Kemal Atatürk

İsrail Büyükelçilerinin açıkça ne söylediğini hala hatırlıyoruz (Ermeni soykırımı bir trajedidir.)”⁵⁴

Ermeni etnik kimliğinin oluşturulmasında ötekinin etkin bir şekilde kullanıldığını gösteren bu tanıtım metni Ermeniler için öteki olarak Türklerin dışında Yahudi seçeneğinin de var olduğunu göstermektedir. Bu tür gruplar Facebook gibi alanlarda nefreti/şiddeti/terörizmi teknoloji ile sistemleştirerek yaymaya çalışmaktadır.

Etnik kimliğe, vatan sevgisine, “soykırım”a, siyasete ve teröre gönderme yapan gruplar incelendiğinde şu sonuçlara varılmıştır:

Facebook’ta Ermeni grupların üye sayısının az olduğu görülmektedir. Bunun nedeni Ermenistan’da internet kullanımının çok düşük olmasıdır. Bu durum Ermenistan’ın gelir düzeyi ile doğrudan bağlantılıdır. Ancak gelir düzeyinin yüksek olması nedeniyle diaspora Ermenilerinin Ermenistan’daki Ermenilere kıyasla sanal alemde daha etkin olduğu görülmektedir.

İncelenen gruplar arasında en fazla üyeye sahip olan grup “soykırım” iddialarını savunmaktadır. Ermeni/ Ermeniler/Ermenistan ve siyasi gruplar/terör grupları incelendiğinde Türkiye ve Türk karışıklığının yazılı ve görsel olarak ifade edildiği

54 (Grup adı: HAYU ISGAGAN TSHNAMIN HRYANA, alıntı tarihi: 26.12.09)

görülmektedir. Öteki olarak “Türk” işlevsel bir şekilde kullanılmaktadır. “Ötekileştirme” Ermeni toplumu içinde var olan değer yargılarının (önyargının – kesin yargının) sanal âleme yansması olarak değerlendirilebilir.

İncelenen bütün gruplar “soykırım”dan bahsetmekte ya da “soykırım” konusunu merkeze almaktadır. “Soykırım” iddiaları ile oluşturulan Türkiye/Türk karşıtlığı ve bu iddia ile yaratılan “bizlik” duygusu sanal âlemde de görülmektedir. Yeni medyanın diğer medya araçları gibi “soykırım” propagandası için etkin bir şekilde kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Bu propaganda araçlarının siyasal iletişim çerçevesinde dikkatle takip edilmesi gerekmektedir.

Gruplarda ifade edilen aşırı milliyetçi ideoloji dikkat çekmektedir. “Kültürel kimlikler ve grup özellikleri gibi unsurlar nefret söyleminin kullanılmasını etkiler, ancak yükselen milliyetçilik ve farklı olana tahammülsüzlük gibi koşullarda, nefret dili yükselir ve etkisini artırır.”⁵⁵ Ermenilerin tarihsel süreç içerisinde milliyetçiliği her zaman ayakta tutmaya çalıştıkları bilinmektedir. Özellikle Ermenistan’ın SSCB’den ayrıldığı dönemlerde Gürcistan ile yaşadığı “Cavah” (Cevahet) bölgesi sorunu (hala devam eden bir sorun), Nahçıvan üzerindeki toprak talepleri, Karabağ bölgesini işgali sonucunda Azeri – Ermeni çatışması, “soykırım” iddiaları, Türkiye’den toprak talepleri ve Karabağ işgali yıllardır izlenen politikayı açıkça göstermektedir. Bu politikanın devamı farklı şekillerde Facebook gibi sanal ortamlarda görülmektedir.

İnternette nefret söylemi üzerine son dönemlerde yapılan araştırmalar ve panellerde geleneksel medyaya göre yeni medyada nefretin daha çok görüldüğünü göstermektedir.

İnternette nefret söylemi üzerine son dönemlerde yapılan araştırmalar ve panellerde⁵⁶ geleneksel medyaya göre yeni medyada nefretin daha çok görüldüğünü göstermektedir. Bu internet ortamının herkese açık olması ve herkesin istediği görüntü, ses veya videoyu yüklemesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁷ Bu açıdan değerlendirildiğinde geleneksel medyayı kontrol etmek mümkünken yeni medya araçlarını kontrol etmek güçleşmektedir. Bunun sonucunda Facebook gibi TPA’larda kurulan ve gün geçtikçe artan bazı Ermeni grupların Türkiye’ye karşı “nefreti” kontrolden çıkmış bir şekilde artmaktadır. (Nefretin sadece Türklere karşı olmadığı, Yahudilere karşı da olduğu görülmektedir.) İnternette nefret söyleminin Birleşmiş Milletler’in “Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Dair

55 http://www.nefretsoylemi.org/nefret_soylemi_nedir.asp (24.12.09)

56 Detaylı bilgi için bkz.: Ali Toprak vd., a.g.e. ve <http://www.nefretsoylemi.org/> (24.12.09)

57 Tuğrul Çomu, Yeni Medyada Nefret Söylemi, <http://www.turnusol.biz/public/makale.aspx?id=5927&pid=10&makale=Yeni%20medyada%20nefret%20s%F6ylemi> (24.12.09)

Uluslararası Sözleşmesi'nin gereği yasak olduğu bilinmektedir.⁵⁸ Ayrıca nefreti ya da şiddeti ifade etmek "Avrupa Birliği İnsan Hakları Mahkemesi" tarafınca ifade özgürlüğü olarak kabul edilmemektedir. Ancak sanal âlemin genişliği yasaların uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı Facebook gibi TPA'lar kendi güvenlik önlemlerini almakta; nefret ya da şiddet içerikli grupların kapatılması için üyelerine *ihbar* olanağı sunmaktadır.

Genel Değerlendirme/Sonuç

Son dönemlerde "Ermeni soykırımı" iddialarıyla ön plana çıkan kesimlerin iletişim araçlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak kamuoyunu etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla iletişim araçlarının "Ermeni soykırımı" iddiaları bağlamında etkin kullanımı konunun farklı bakış açılarıyla incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle yeni medyada "Ermeni soykırımı" iddialarında bulunan grupların ortaya çıkması (tarihçi, hukukçu ve siyaset bilimcilerin "Ermeni sorunu" konusunda yaptıkları çalışmaların yanında) bu alanda ilk kez kullandığımız netnografi gibi sanal araştırma yöntemlerinin de gerekliliğini göstermiştir.

Netnografik analizlerimize göre; "Ermeni soykırımı" iddialarında bulunan bireyler Facebook gibi yeni iletişim araçlarıyla düşüncelerini reel ortamdaki sanal alanlara taşıyarak ideolojilerinin güçlenmesini ve etkin bir yapıya dönüşmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla reel alanda yapılan çalışmaların yanı sıra sanal alanda yapılan araştırmaların da göz önünde bulundurulması "Ermeni sorunu" konusuna bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmamızı sağlayacaktır.

Araştırmamızın sonucunda şunu belirtmek gerekir ki, Ermeni gruplara üye bazı bireyler sanal alanda Türk'e karşı nefretin, şiddetin ve terörizmin hem paylaşılmasını hem de artmasını sağlamaktadır. Bu noktada sanal gruplarda olumsuz duygularını/düşüncelerini ifade eden kişinin içinde yaşadığı toplum (reel dünya) ön plana çıkmaktadır. Çünkü kültürel bir varlık olarak insanın içinde yaşadığı toplumdan etkilenmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla kişinin Facebook'ta paylaştığı nefret, şiddet ve terörizm içerikli düşünceler (yazılar) ve görseller, bireyin içinde yaşadığı (reel) toplumda birtakım araçlar kanalıyla empoze edilen bilgilerin dışavurumu olarak değerlendirilmektedir. Neticede öteki olarak Türk'ü işlevsel bir şekilde kullanan Ermeni sanal gruplara düşmanlığı empoze eden araçlar değişmeden gruplara üye kişilerin düşüncelerinde olumlu bir değişme olmayacağı ve buna bağlı olarak Türk ve Ermeni toplumu arasında uzlaşma sağlanamayacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

58 Sözleşmeyi görmek için bkz.: <http://www.todaie.gov.tr/ihadm/bm/irk.pdf> (24.12.09)

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar ve Makaleler

AKTURAN, Ulun, “Tüketici Davranışına Yönelik Araştırmalarda Alternatif Bir Teknik: Etnografik Araştırma”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:6 Sayı:11 Bahar 2007/2.

ԲԱՐՆՈՒՂԱՐՅԱՆ, Վ., (Խմբ.), Հայոց Պատմություն – 8, Մակմիլան-Արմենիա, 2007.

BİLGİN, Nuri, “Mitos ve Tarih”, (Edit: Hikmet Özdemir), *Türk – Ermeni İhtilafı Makaleler*, TBMM Basımevi, 2007.

BİNARK, Mutlu, “İnterneti ve/ya Bilgisayar Dolayımı İletim Ortamını incelemek İsteyen Bir Araştırmacının Soruları ve Sorunları”, (Der.: Mutlu Binark, Barış Kılıçbay) *İnternet, Toplum, Kültür*, Epos Yayınları, Ankara, 2005.

BİNARK, Mutlu, “Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorular ve Yöntem Sorunu”, (Der.: Mutlu Binark) *Yeni Medya Çalışmaları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007.

DANIELYAN, Mikael, “İdeoloji Olan Terörizm”, (Çev. Birsen Karaca) *Ermeni Araştırmaları, Yaz - Sonbahar 2004*, s. 14 –15.

GÖRAL ALKAN, Sevinç, “Psikoloji ve Psikanaliz Çerçevesinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi”, (Der.: Ömer Engin Lütem), *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, ASAM Yayınları, Ankara, 2007.

HAVILAND, William A., *Kültürel Antropoloji*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

İNANÇ, Hüsamettin; ERDOĞAN, Selami, “Postmodern Dönemde Kamu Yönetimi Algısı ve Kamusal Alan Tartışmaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 9. <http://www.akademikbakis.org/pdfs/9/postm.doc> (23.11.09)

KARACA, Birsen, “Ermeni Toplumunda Üç Tabudan Biri: Ermeni Dili” *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003.

KARACA, Birsen, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi, Toplumsal Bellek ve Sinema*, Say Yayınları, Ankara, 2006.

KOTTAK, Conrad Phillip, *Antropoloji, “İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış”*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001.

LÜTEM, Ömer Engin, “Armenian Terror”, A Publication of the Center for Eurasian Strategic Studies, Ankara, 2007.

MATTEI, Jean – Louis, *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.

PARK, Jin Kyu, “Virtual Ethnography or Ethnography of Virtuality?: Methodological Analysis of Ethnographic Research of the Internet” Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, New Orleans, LA, May 27, 2004.
http://www.allacademic.com/meta/p112721_index.html (21.11.09)

ՓԱՐՍՄԱՆՅԱՆ, Ալբերտ, Գիտելիքների Շտեմարան, ՎՍՎ-ՊԻԻՆՏ» հրատարակչություն, Երևան, 2003.

PEARCE, Katy, “Computer, Internet and Social Networking Use in Armenia: The Influence of Skills, Digital Divide Demographics, Language, Innovativeness, Technical Access, Privacy, Social Influence and Collectivism”, *1 meeting of the NCA 94th Annual Convention, TBA, San Diego, CA*, Nov 20, 2008.
http://www.allacademic.com/meta/p260377_index.html (21.11.09)

PERİNÇEK, Mehmet, (Haz.), *11 Aralık 1915 Tarihli Resmi ERMENİ RAPORU*, (L. M. Bolhovitinov) Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

ROBINSON, Laura, "A Call For Visual Ethnography", *Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, Atlanta, GA, Aug 16, 2003.* http://www.allacademic.com/meta/p107431_index.html (18.11.09)

TOPRAK, Ali; YILDIRIM, Ayşenur; AYGÜL, Eser; BİNARK, Mutlu; BÖREKÇİ, Senem; ÇOMU, Tuğrul, *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: "Görülüyorum öyleyse varım."*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009.

İnternet Kaynakları:

www.facebook.com

http://www.ccsr.ac.uk/methods/festival2004/programme/Thu/pm/MSTheatre/documents/HineSummary_000.doc (21.11.09)

<http://socantcafe.org/uploads//2009/10/hine-2000-virtual-ethno.pdf> (21.11.09)

<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html> (30.12.09)

<http://www.internetworldstats.com/asia/am.htm> (10.10.10)

<http://www.internetworldstats.com/euro/tr.htm> (10.10.10)

<http://www.internetworldstats.com/europa2.htm#tr> (10.10.10)

<http://www.internetworldstats.com/asia.htm#am> (10.10.10)

<http://www.nefretsoylemi.org/> (24.12.09)

http://www.nefretsoylemi.org/nefret_soylemi_nedir.asp (24.12.09)

<http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=arm> (30.12.09)

<http://www.todaie.gov.tr/ihadm/bm/irk.pdf> (24.12.09)

<http://www.turnusol.biz/public/makale.aspx?id=5927&pid=10&makale=Yeni%20medyada%20nefret%20s%F6ylemi> (24.12.09)

EK: 1

Facebook'ta Örgütlenen Ermeni Gruplar ^a		
Grubun Adı ^b	Üye Sayısı ^c	Dâhil Olduğu Alan ^d
Հայ Կին (<i>Ermeni Sineması</i>)	31	Eğlence ve Sanat
ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒՅԹՈՒՆ (<i>Modern Ermeni Edebiyatı</i>)	78	Eğlence ve Sanat
Armenian Lebanese Diaspora (<i>Lübnan Ermeni Diasporası</i>)	152	Eğlence ve Sanat
Armenian Library & Museum of America (<i>Amerika Ermeni Kütüphanesi ve Müzesi</i>)	183	Ortak İlgi Alanları
Գրում ենք հայերեն: Ոչ տրանսլիտիլի: (<i>Ermenice yazıyoruz. Transliterasyona hayır.</i>)	188	Siyasî Kuruluş
Armenian American Democratic Leadership Council (<i>Amerikan Ermeni[leri] Demokratik Liderlik Konseyi</i>)	256	Dinî kuruluş
American Armenian Milita (<i>Amerikan Ermenileri Askerleri</i>)	274	Coğrafi
Mayr Hayatsan (<i>Anne/Ana Ermenistan</i>)	345	Kulüp
Hayastan – Armenia (<i>Ermenistan</i>)	413	Ortak İlgi Alanları

Hayatsan Club (<i>Ermenistan Kulübü</i>)	889	Diğer İş Alanları
Hayatsan (<i>Ermenistan</i>)	1.004	Ortak İlgi Alanları – Tarih
The Armenian in America (<i>Amerika'daki Ermeniler</i>)	1.021	Coğrafi
Armenia (<i>Ermenistan</i>)	1.131	Eğlence ve Sanat
Վայելենք Հայ Գրականությունը - Let's Enjoy The Armenian Literature	1.132	Kuruluşlar
Hayer (<i>Ermeniler</i>)	1.146	Seyahat
Armenia (<i>Ermenistan</i>)	1.330	Ortak İlgi Alanları
Armenian Diaspora Network (<i>Diaspora Ermeni[leri] Ağı</i>)	2.105	Ortak İlgi Alanları
Polors khosink Hayeren (<i>Hepimiz Ermenice Konuşalım</i>)	3.622	Diğer İş Alanları
Armenia (<i>Ermenistan</i>)	4.230	Öğrenci Grupları
Մենք քիչ ենք, սակայն մեզ հայ են ասում... (<i>Biz azız; ama bize Ermeni diyorlar...</i>)	4.245	Ortak İlgi Alanları

Armenia (<i>Ermenistan</i>)	166	Müzeler - Görülecek Yerler
Armenian (<i>Ermeni</i>)	400	Ortak İlgi Alanları
Armenian Heritage (<i>Ermeni Mirası</i>)	378	Kuruluşlar – Dinî kuruluşlar
Armenian Church (<i>Ermeni Kilisesi</i>)	42	Kuruluşlar- Dinî kuruluşlar
First Armenian Church (<i>İlk Ermeni Kilisesi</i>)	18	Kuruluşlar- Dinî kuruluşlar
Armenian Congregational Church!! (<i>Ermeni Cemaati Kilisesi</i>)	87	Dinî Kuruluşlar
Snt. Andrew Armenian Church (<i>Kutsal Andrew Ermeni Kilisesi</i>)	667	Ortak İlgi Alanları
Հայ Առաքելական Քրիստոնեաներ/ The Armenian Apostolic Christians (<i>Apostolik Ermeni Hıristiyanlar</i>)	70	Eğlence ve Sanat
Մուրբ Զորավոր Եկեղեցի / Saint "Zoravor" Church (<i>Kutsal Zoravor Kilisesi</i>)	128	Kuruluşlar – Dinî Kuruluşlar
Վերջին Օրերի Քյարթուների Եկեղեցի (<i>Kilise</i>)	231	Kuruluşlar – Siyasî Kuruluşlar

Ramgavar	173	Kuruluşlar – Genel
ՀԱՀԳԲ (ASALA)	288	Ortak İlgi Alanları – Tarih
Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն (<i>Ermeni Devrimci Federasyonu</i>)	687	Kuruluşlar – Gönüllü Kuruluşlar
Հայոց Յեղասպանություն (<i>Ermeni Soykırımı</i>) 1,500,000<Armenian Genocide in Armenian>	747	Coğrafi – Ülkeler
Պահանջ"Հայաստանի Հանրապետություն"ը փոխել"Արևելյան Հայաստանի Հանրապետություն" (<i>"Ermenistan Cumhuriyeti" yerine "Doğu Ermenistan Cumhuriyeti" talebi</i>)	441	Ortak İlgi Alanları – Aktiviteler
ՈՉ ՀԱՅ ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ - NO TO PROTOCOLS (<i>Ermeni – Türk Protokollerine Hayır</i>)	260	Kuruluşlar – Siyasî Kuruluşlar
Prosperous Armenia Party Բարգավաճ Հայաստան Կուսակցություն (<i>Müreffeh Ermenistan Partisi</i>)	558	Kuruluşlar – Savunma Kuruluşları
RECOGNIZE THE ARMENIAN GENOCIDE (<i>Ermeni Soykırımını Kabul Et</i>)	34.544	Ortak İlgi Alanları – Arkadaşlar
Armenie Mon Amie (<i>Benim Arkadaşım Ermenistan</i>)	340	Coğrafi – Ülkeler
ARMENIE (<i>Ermenistan</i>)	1.047	Hayran Grubu
Arménie (<i>Ermenistan</i>)	115	Coğrafi – Ülkeler

Armenien (<i>Ermeni</i>)	204	Hayran Grubu
Armenien in Deutschland (<i>Ermenistan'daki Ermeniler</i>)	389	Ortak İlgi Alanları – İdealler ve Hedefler
JAN FEDAYI (<i>Fedai Can</i>)	226	Kuruluşlar – Siyasî Kuruluşlar
نادي خريجي جامعات أرمينيا المتحدثين باللغة العربية	738	Coğrafi - Ülkeler
الأرمن في لبنان (<i>Lübnan Ermenileri</i>)	42	Sadece Eğlence - Hayran Kulüpleri
ارمنستان - اخبار - مقالات - اصلاعات مفيد (<i>Ermenistan – Haberler – Makaleler</i>)	52	Coğrafi – Ülkeler
Արմենիա (<i>Ermenistan</i>) – Հայաստան (<i>Ermenistan</i>) - Armenia we love you...!!!! (<i>Ermenistan seni seviyoruz...!!!!</i>)	94	Kuruluşlar – Cemiyet Kuruluşları
"Армения – моя любовь!" (<i>Ermenistan – Benim Aşkım!</i>)	1.437	Hayran Grubu
Artsakh (Karabakh) (<i>Karabağ</i>)	77	Kuruluşlar – Kâr Amacı Gütmeyen kuruluşlar
Americans for Artsakh (<i>Karabağ İçin Amerikalılar[Amerika'daki Ermeniler]</i>)	76	Coğrafi – Ülkeler
Artsakh – Karabagh (<i>Karabağ</i>)	741	Kuruluşlar - Siyasi Kuruluşlar
Հայ Ազգայնականների Համախմբում (ՀԱՀ) Armenian Nationalists Union (ANU) (<i>Ermeni Milliyetçileri Birliği</i>)	42	Ortak İlgi Alanları – Tarih
Armeense Genocide Debat (<i>Ermeni Soykırımı Tartışması</i>)	147	Kuruluşlar - Savunma Kuruluşları
Génocide arménien (<i>Ermeni Soykırımı</i>)	584	Kuruluşlar – Siyasî Kuruluşlar

Pour la reconnaissance du génocide arménien (<i>Ermeni soykırımının kabul edilmesi için</i>)	533	Hayran Grubu
POUR QU'OBAMA RECONNAISSE LE GÉNOCIDE ARMÉNIEN (<i>Obama'nın Ermeni Soykırımını Kabul Etmesi İçin</i>)	104	Ortak İlgi Alanları – Tarih
Ψηφοφορία για τη Γενοκτονία των Αρμενίων (<i>Ermeni Soykırımına Oy Ver</i>)	458	Sadece Eğlence
Hayasdan hayrenik = {ARMENIA} (<i>Anavatan Ermenistan</i>)	557	İş ve Meslek
Ermenice bilenler	42	Sadece Eğlence
Ermeni	510	Sadece Eğlence
HAYEREN KHENTALIK PARER (<i>Ermenice Saçma Sözler</i>)	1.743	Ortak İlgi Alanları – Politika
HAYGAGAN YERESPOKHANAGAN BLOCK	514	Hayran Grubu

- a Sanal alanın genişliği nedeniyle Facebook'ta örgütlenen grupların hepsini bu tabloda gösterme imkânımız olmamıştır.
- b Grup isimleri Ermenice, Rusça, İngilizce, Fransızca, Arapça, Yunanca ve Hollandaca'dan çevrilerek orijinal isimlerinin altında/yanında parantez içinde verilmiştir.
- c Üye sayısına ait bilgiler Kasım - Aralık 2009 tarihine aittir.
- d Facebook'ta grubun kurucusu/kurucuları grubun içeriğine göre bir *alan* seçmektedir. Fakat grubun kurucu/kurucularının seçtiği *alan* her zaman grubun özellikleri ile örtüşmemektedir. Örneğin: Facebook'ta "Ermenice yazıyoruz. Transliterasyona hayır" isimli grup kendisini *siyasi kuruluş* olarak nitelendirmektedir; ancak bu grubun siyasi bir yönü yoktur. Dolayısıyla grupların *dâhil oldukları alanlar* gerçeği yansıtmayabilir.